

CERCETAREA MUZICII BIZANTINE ÎN ROMÂNIA. ÎNTREBĂRI ȘI RĂSPUNSURI*

Prof. univ. dr. ELENA CHIRCEV

Academia de Muzică „Gheorghe Dima”, Cluj-Napoca

Elena CHIRCEV, muzicolog-bizantinolog, publicist, profesor universitar la Facultatea Teoretică a Academiei de Muzică „Gheorghe Dima”, Cluj-Napoca, Departamentul de Muzicologie și Pedagogie muzicală. Doctor în Muzicologie din 1998, cu o teză în domeniul muzicii bizantine. Participări la simpozioane naționale și internaționale. Numeroase studii și articole publicate în reviste de specialitate. Volume publicate: *Muzica românească de tradiție bizantină între neume și portativ*, vol. I, II (2002, ed. a doua, 2013), *Amprente românești în muzica bizantină* (2013), *Mărturii și dialoguri despre muzica bizantină* (2013). Redactor la Radio „Renașterea” (1999-2013), colaborator permanent al Revistei „Renașterea” (din 2004),

redactor-șef al revistei „Intermezzo” (2008-2009) și al revistei bilingve „Lucrări de Muzicologie” / „Musicology Papers” (din 2009).

REZUMAT

Cercetarea muzicii bizantine a început în România în primele decenii ale secolului al XX-lea, îndeosebi datorită studiilor preotului Ioan D. Petrescu. Un grup restrâns de cercetători a continuat această muncă în cea de-a doua jumătate a secolului trecut, deschizând importante direcții de cercetare, orientate cu predilecție asupra manuscriselor muzicale din fondurile românești. După anul 1990, o dată cu schimbarea regimului politic, s-a scris destul de mult despre muzica bizantină în România. Lucrarea noastră încearcă să surprindă sintetic aceste preocupări, izvorâte din legitime întrebări legate de vechimea muzicii bizantine în spațiul românesc, contribuția autohtonă la perpetuarea tradiției bizantine, particularități ale cântării de strană din diferite zone ale României. Sunt prezentate principalele teme de cercetare abordate în ultimele decenii în România, manifestările științifice și categoriile de lucrări publicate în acest răstimp. Numeroase întrebări au frământat de-a lungul deceniilor pe cei interesați de muzica bizantină. Acum, multe dintre acestea aparțin tinerilor doritori să reînvie vechea muzică bizantină în stranele bisericilor românești. Nedumeririle și dificultățile cu care se confruntă aceștia în interpretarea adecvată a semiografiei specifice

---

* Lucrarea a fost prezentată, într-o primă variantă, la a V-a ediție a Conferinței internaționale („Conference Musicological-Psaltic”), cu tema „Questions and Answer on the Psaltic Art”, Athens, 13-15 December 2012.

sunt sintetizate în partea finală a lucrării noastre, o secțiune a întrebărilor care își așteaptă încă răspunsul.

Cuvinte cheie: muzică bisericească, tradiție bizantină, manuscris muzical, notație neumatică, transcriere, procesul de „românire”, teme de cercetare

Introducere

Muzica bizantină face parte integrantă din trecutul de artă, cultură și spiritualitate al României, iar manuscrisele din bibliotecile românești constituie pentru noi un prețios tezaur și o importantă mărturie a unui trecut care ne leagă de Bizanț, dar și de toate acele țări care au avut în practica lor liturgică ritul ortodox. Cercetarea acestor manuscrise, precum și a muzicii bizantine, a început în România în primele decenii ale secolului al XX-lea, iar în ultimii douăzeci de ani s-a intensificat și diversificat. Numeroase întrebări legate de muzica bizantină și practicarea acesteia în spațiul românesc și-au găsit răspuns datorită muncii depuse de muzicologii români, dar multe alte nelămuriri continuă să-i frământă pe cei interesați de muzica bisericească, cercetători sau psalți, incitând la noi cercetări.

Lucrarea noastră încearcă să surprindă sintetic aceste preocupări, izvorâte din legitime întrebări legate, îndeosebi de vechimea muzicii bizantine în spațiul românesc, contribuția autohtonă la perpetuarea tradiției bizantine, particularități ale cântării de strană din diferite zone ale României. Vom prezenta principalele teme de cercetare abordate în ultimele decenii în țara noastră, manifestările științifice și categoriile de lucrări publicate în acest răstimp. În Transilvania, zona de vest a României unde îmi desfășor activitatea, sunt tot mai numeroși tinerii doritori să reînvie vechea muzică bizantină în stranele bisericilor românești. Nedumeririle și dificultățile cu care se confruntă aceștia în interpretarea adecvată a semiografiei specifice sunt sintetizate în partea finală a lucrării noastre, o secțiune a întrebărilor care își așteaptă încă răspunsul.

Am decis ca această schiță a cercetării muzicii bizantine în România să fie structurată pe baza criteriului istoric, deoarece preocupările actuale ale bizantinologilor, sunt urmarea unor etape succesive, a unor condiții particulare în care s-a desfășurat activitatea de cercetare în ultimul secol.

1. Prima întrebare

Un prim contact cu muzica din Biserica Ortodoxă Română este probabil deconcertant pentru un cercetător din afara țării, pentru că spațiul românesc se

singularizează prin paradoxul coexistenței în manifestările scrise ale repertoriului muzical bisericesc a două sisteme semiografice. Neume și portativ conservă în paginile cărților de strană cântări bisericești având origine comună, dar trăsături stilistice diferite, condiționate în mare parte de sistemul semiografic utilizat. De ce se cântă de pe notații diferite? Cum s-a ajuns la această situație? Răspunsul îl putem afla dacă ne întoarcem privirea înapoi, spre secolul al XIX-lea, când au fost tipărite primele colecții de cântări bisericești cu notație guidonică. Aproape concomitent, în Moldova au fost **transcrise** din notația neumatică cântările cele mai importante de la cele trei slujbe principale, iar în Transilvania și Banat a fost **notat pe portativ** și tipărit repertoriul necesar săvârșirii slujbelor religioase. Modalitatea de lucru a fost diferită, dar obiectivul principal vizat prin tipărirea unor cântări bisericești pe portativ a fost același: păstrarea nealterată a muzicii din bisericile românești.

Diferit era și contextul social-politic și cultural din cele două mari zone românești delimitate de lanțul carpatic. Începutul mișcării de renaștere națională prin încheierea domniilor fanariote, ca urmare a revoluției din 1821, unirea și crearea statului național modern, obținerea independenței sunt evenimente istorice care au avut o puternică rezonanță și în cultura românească, iar secolul al XIX-lea ne apare ca un timp al renașterii și al modernizării societății; împreună cu întreaga societate, oamenii de cultură au făcut efortul de a se alinia popoarelor civilizate ale Europei. Toate aceste afirmații nu includ partea de vest a teritoriului actual al României (Transilvania) care făcea parte din Imperiul Austro-Ungar, în a doua parte a secolului al XIX-lea. De aceea, trebuie să prezentăm separat situația din cele două zone.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, în provinciile românești din sud și est – Muntenia (Țara Românească sau Valahia) și Moldova – muzica bisericească a urmat același traseu ca și cea din Grecia, fiind adoptată Noua Metodă, prin activitatea didactică și editorială a lui Petru Efesiu, venit la București în 1816¹. La scurt timp, Macarie Ieromonahul (?1770-1836) și Anton Pann (?1793/1797-1854) au tradus și tipărit repertoriul de cântări în limba română², astfel că pe la mijlocul secolului al XIX-lea cântarea în limba română s-a generalizat. Procesul de adaptare a melodiei de origine bizantină la limba română a continuat până la începutul secolului al XX-lea, dar notația neumatică este folosită și astăzi în stranele din sudul și estul României, deși, au existat încercări de trecere la portativ, așa cum vom vedea ceva mai departe.

---

¹ Este cunoscut faptul că, în 1816, Petru Efesiu a deschis la București o școală unde a predat Noua Metodă și, tot acolo, a tipărit în 1820 primele cărți cu notație neumatică (*Neon Anastasimatarion* și *Neon Doxastarion*).

² Ieromonahul Macarie a tipărit primele cărți în limba română, la Viena, în 1823 (*Teoreticon*, *Anastasimatar* și *Irmoloughion*), cântările din cărțile sale fiind ulterior reeditate și multe dintre ele păstrate până astăzi în cadrul slujbelor. Anton Pann a tipărit 14 colecții de cântări și trei cărți teoretice.

Biruința limbii române în Biserică a fost doar un element al procesului de afirmare națională și de modernizare a cântării bisericești. Aceasta se petrecea într-o perioadă în care o nouă orientare începea să se contureze, deoarece tot mai numeroase erau vocile care cereau înlocuirea psaltichiei și adoptarea cântării corale. A contribuit la aceasta, atât contactul cu muzica apuseană – mai ales prin spectacolele de operă¹ – cât și influența pe care muzica armonică din Biserica rusă a exercitat-o în epocă. Nevoia de a înlocui monodia, preferința pentru această soluție radicală, corespundea însă tendinței generale de înnoire care se manifesta în toate compartimentele vieții provinciilor românești.

Ideea de cor, în Biserica Ortodoxă Română datează de pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când starețul mănăstirii Neamț, Paisie Velickovski, acceptase cântarea armonică adusă de călugării ruși veniți la acea mănăstire. Știm sigur că în 1826, în sud-vestul României, se practica și cântarea corală². O anumită solemnitate, monumentalitate a slujbei a dus la înființarea primelor coruri bisericești – în 1836, la București și, în 1844, la Iași.

O dată cu apariția primelor coruri bisericești s-au conturat două poziții distincte în privința repertoriului bisericesc. Adepții înnoirilor vedeau în cântarea corală o posibilitate de aliniere la sistemul muzicii occidentale, prin notație, creație și interpretare. Pe de altă parte, opozanții acestora blamau părăsirea cântării tradiționale de strană, o dată cu adoptarea unui repertoriu străin. Partizanii celor două orientări au fost într-o permanentă dispută, care a atins apogeul către 1860. Un decret al domnitorului Alexandru Ioan Cuza³ (1820-1873), care considera muzica psaltică o reminiscență a epocii fanariote, a impus generalizarea cântării corale. Profesorului Ioan Cartu i-a revenit importanta misiune de a organiza corurile bisericești, de a le îndruma și a le controla activitatea.

Evenimente nedorite⁴ au făcut ca acest amplu proces de transformare a muzicii bisericești să rămână doar un deziderat. Mai mult chiar, s-a creat o stare de confuzie, datorită dificultăților de organizare și instruire a corurilor și a lipsei unui repertoriu unitar. Această criză s-a prelungit până spre sfârșitul secolului al XIX-lea și a fost remarcabil surprinsă în *Memoriul pentru cântările bisericești în România*, elaborat

---

¹ Primele turnee ale trupelor străine de operă au avut loc la sfârșitul secolului al XVIII-lea, dar din 1843 au început stagiunile permanente ale operii italiene la București.

² În prefața *Octoihului* tipărit de Constantin Diaconovici Loga în 1826 este descrisă pe lângă cântarea de strană și cea corală, care se învăța și se practica la Arad. Vezi: Octavian Lazăr Cosma, *Hronicul muzicii românești*, vol. III, Editura Muzicală, București, 1975, p. 147.

³ Decretul nr. 101 din 18 ianuarie 1865.

⁴ În 1866, domnitorul Alexandru Ioan Cuza a fost nevoit să abdice, iar profesorul Ioan Cartu, care fusese însărcinat cu instruirea dirijorilor de cor, a decedat.

de Episcopul Melchisedec al Romanului¹ și citit în sesiunea de toamnă a Sfântului Sinod din anul 1881. Memoriul este un studiu amplu asupra muzicii bisericești din Țările Române. Autorul sintetizează informațiile istorice existente la acea vreme, referitoare la muzica practică în bisericile Răsăritului Ortodox, din cele mai vechi timpuri, până în epoca modernă. Nu insistăm asupra acestui important document; reținem doar că, la punctul 7 al concluziilor, Episcopul Melchisedec își precizează poziția în legătură cu notația, optând pentru o semiografie unitară, care poate să apropie cele două repertorii, psaltic și coral, și să integreze cântarea bisericească în „arta generală musicală”² și pledează pentru transcrierea cântărilor bisericești. Memoriul se încheie cu un *Proiect de regulament* pentru îmbunătățirea muzicii bisericești în România.

Ca urmare a acestui Memoriu au fost tipărite primele cărți cu cântări bisericești transcrise pe portativ. Autorii transcrierilor au fost muzicienii ieșeni Gavriil Musicescu, Gheorghe I. Dima³ și Grigore I. Gheorghiu⁴. Între 1881-1899, aceștia au editat 13 colecții cu repertoriul psaltic în notație liniară⁵. În anul 1899, Gavriil Musicescu a înaintat Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române o cerere prin care solicita introducerea cărților ca manuale în Seminarii, dar aceasta a fost respinsă. Unul dintre motivele eșecului cu care s-a soldat această inițiativă îl constituie lipsa unor prealabile studii științifice asupra notației muzicii bizantine în ansamblul ei, urmarea fiind lipsa pe portativ a oricăror indicii legate de semnele consonante. Prin urmare, notația neumatică a continuat să fie folosită în sudul și estul României, iar muzica armonică a fost integrată slujbei Sfintei Liturghii, la bisericile unde există posibilitatea alcătuirii unor coruri.

În Transilvania, parte a Imperiului Austro-Ungar timp îndelungat, întregul demers al tipăririi pe portativ a cântărilor bisericești a avut cauze și conotații diferite. În primul rând, au lipsit școlile, cărțile, iar psaltii și cunoscătorii notației neumatice s-au împușinat. Transmiterea orală, cu tot ceea ce aceasta presupune, a fost singura modalitate de conservare a cântării de strană ortodoxe în contextul propagandei calvine și protestante. Notarea unui repertoriu a cărui păstrare depindea de memoria colectivă a devenit o necesitate stringentă. Pentru că doar notația guidonică era accesibilă, aceasta s-a impus de la sine. Nu întâmplător, prima carte cu cântări de

---

¹ Episcopul Melchisedec, *Memoriu pentru cântările bisericești în România*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 1881, anul VI, nr. 1, p. 43.

² *Ibidem*, p. 15.

³ Gheorghe I. Dima (secolul al XIX-lea, la Iași), profesor de muzică, psalt, compozitor de muzică bisericească.

⁴ Grigore I. Gheorghiu (1837-1922), psalt și dirijor al corului de la Catedrala Mitropoliei din Iași, profesor de muzică bisericească la Seminarul teologic *Veniamin Costache* de la Socola.

⁵ Amintim dintre acestea: *Rânduiala Vecerniei de sâmbătă seara a celor 8 glasuri* (1883), *Cântările Vecerniei* (cărți separate pentru fiecare glas, 1884-1889), *17 Axioane* (1897), *Catavasiile sărbătorilor* (1889) etc.

strană în notație lineară a apărut în Bucovina¹, înaintea volumelor lui Musicescu. Ne referim la *Psaltichia bisericească așezată pe note lineare*, tipărită la Viena, în 1879, de Silvestru Morariu Andrievici din Cernăuți; melodiile nu sunt însă transcrieri de pe neume ale repertoriului bisericesc, ci o consemnare pe portativ aceea ce se cânta în biserici.

În același fel a fost realizată și cartea profesorului Dimitrie Cunțanu de la Sibiu, apărută tot la Viena, în 1890, cu titlul *Cântările bisericești după melodiile celor opt glasuri ale bisericii ortodoxe*. Ca și în Bucovina, această lucrare este rezultatul implicării autorității bisericești, a marelui mitropolit Andrei Șaguna, preocupat de situația muzicii de cult. În Banat, primele cărți cu muzică bisericească au fost tipărite în secolul al XX-lea, începutul fiind făcut de Trifon Lugojan², urmat de Terentius Bugariu³, cu o colecție care însă nu s-a impus, în 1927 fiind reeditat repertoriul notat de Trifon Lugojan⁴. În zona de vest a Transilvaniei (Bihor), colecția tipărită de Cornel Givulescu în 1929⁵ a rămas manualul de referință pentru școlile teologice.

Muzica bisericească notată pe portativ s-a impus și a rămas neschimbată în partea de vest a României, astfel că, neume și portativ continuă să coexiste în practica de strană din țara noastră.

2. Primele răspunsuri și noi întrebări

Încercăm să răspundem în continuare la două întrebări care vizează demararea cercetărilor asupra muzicii bizantine în România: când a început studiul științific al acesteia și care au fost primele teme de cercetare?

Contactul cu muzicologia vest-europeană, unde interesul pentru cultura bizantină era în creștere, a influențat și muzicienii români care studiau acolo. Așa s-au conturat primele preocupări românești legate de muzica bizantină și s-au conturat primele nedumeriri.

Primele „răspunsuri” referitoare la muzica bizantină datează în România din prima jumătate a secolului al XX-lea, iar consistența acestora a avut urmări importante pentru evoluția ulterioară a domeniului. Le găsim formulate în

---

¹ Regiune din nord-estul României; o parte a acestui teritoriu face parte astăzi din Ucraina.

² Trifon Lugojan, *Strana* (Cele Opt Glasuri, Heruvices, Irmoase, Pricesne), Tipografia Diecezană, Arad, 1905.

³ Terentius Bugariu, *Sentinela cântărilor bisericești - române*, Tipografia Sudungară, Timișoara, 1908.

⁴ Trifon Lugojan, *Cele Opt Glasuri la Vecernie*, Tipografia Diecezană, Arad, 1927.

⁵ Cornel Givulescu, *Cele opt glasuri*, [Oradea, 1929], Editor Fondul de Excursie al Absolvenților Academiei Teologice Ortodoxe Române, Oradea, promoția 1932.

capitolele cărții *Les idiomèles et le Canon de l'Office de Noël*¹, publicată în 1932, de preotul Ioan D. Petrescu². De fapt, este unanim acceptată afirmația conform căreia cercetarea muzicii bizantine în România a început o dată cu această lucrare, „monodia bizantină devenind astfel obiect de cercetare științifică”³. Volumul este rezultatul activității începute la Paris, la îndemnul profesorului său de cânt gregorian de la *Schola Cantorum*, Amédée Gastoué (cel care catalogase în 1907 manuscrisele bizantine de la Biblioteca Națională din Paris).

Numeroase întrebări s-au ivit în fața cercetătorului I.D. Petrescu, superior al Capelei Române din capitala Franței, dar și practicant al cântului gregorian și cunoscător al paleografiei latine; preotul-muzician a căutat răspunsuri în manuscrisele bizantine din Biblioteca Națională din Paris, în Biblioteca mănăstirii Grottaferrata și în tradiția cântării din Biserica Ortodoxă. Capitolele lucrării tratează aspecte teoretice de mare importanță pentru muzica medievală: modurile bizantine, sistemele de notație neumatică, structura melodică a stihurilor și a canonului, formulele melodice, posibilitatea transcrierii pe portativ etc. Conținutul, densitatea informațiilor, fermitatea concluziilor formulate de autor au atras îndată atenția asupra lucrării; în afară de Amédée Gastoué, bizantinologii H.J.W. Tillyard și Oliver Stunk, istoricul român Nicolae Iorga, muzicologul francez L. Serraz au publicat recenzii sau aprecieri asupra importanței volumului, care a primit, de altfel, premiul „Thorlet” al Academiei Franceze, *L'Institut des Beaux-Arts* din Paris (1933).

Pentru români, lucrarea de sinteză a preotului Petrescu aducea nu doar o multitudine de informații referitoare la un domeniu aproape necunoscut atunci la noi, ci oferea și un model viabil în ceea ce privește metoda de cercetare: susținerea oricăror afirmații numai pe baza manuscriselor existente; metoda de cercetare comparată, prin intermediul căreia a studiat evoluția idiomelelor în timpul a patru secole (XI-XIV), prezentarea de facsimile și transcrieri vor rămâne elemente constante ale studiilor sale, dar și ale cercetărilor românești ulterioare.

---

¹ Ioan D. Petrescu, *Les idiomèles et le Canon de l'Office de Noël*, préface de Amédée Gastoué, Librairie orientaliste Paul Geuthner, Paris, 1932.

² Ioan D. Petrescu (1884-1970), preot și bizantinolog român; studii la Seminarul „Nifon” din București (1895-1902), la Facultatea de Teologie din București (1902-1906, lic. 1907), Conservatorul din București (1924-1928) și „Schola Cantorum” din Paris (1928-1931). Preot la biserica „Sf. Visarion” din București (1911-1968); între anii 1928 și 1931, detașat la biserica ortodoxă română din Paris, profesor de Istoria muzicii orientale și de Paleografie muzicală bizantină (1934-1941), profesor de Cânt gregorian (1937-1941) și director (1939-1941) la Academia de Muzică religioasă din București, profesor de Cânt gregorian la Conservatorul din București (1941-1948).

³ Titus Moisescu, *Monodia bizantină în gândirea unor muzicieni români*, Editura Muzicală, București, 1999, p. 7.

Muzica bizantină a secolelor X-XVIII a constituit obiectul predilect de cercetare al preotului I.D. Petrescu, care a făcut o muncă de pionierat în bibliotecile românești din București și Craiova, dar a încercat să răspundă unor întrebări referitoare la modurile și semiografia bizantină și prin cercetările sale în bibliotecile din Paris, Roma, Grottaferrata, Milano sau Berlin. Cunoașterea practică a cântării de strană, a tradiției vii din spațiul românesc a contribuit la plasarea sa pe un alt palier al cercetărilor, pe o poziție diferită de cea a cercetătorilor occidentali – E. Welles, C. Hoeg, H.J.W. Tillyard.¹ Modul de raportare al cercetătorului I.D. Petrescu la muzica bizantină a fost menținut și de cercetătorii români, din a doua jumătate a secolului trecut, animați îndeosebi de întrebări referitoare la muzica bizantină din spațiul românesc.

3. Direcții de cercetare și răspunsuri noi în a doua jumătate a secolului al XX-lea

Continuând incursiunea noastră istorică, noi întrebări se ivesc referitoare la muzica de strană și activitatea muzicologilor români din a doua jumătate a secolului al XX-lea. În această perioadă, apar colecții de cântări cu notație dublă, dar și volume importante, izvorâte din curiozitatea științifică a puținilor muzicieni cu cunoștințe de paleografie muzicală. Care a fost rostul cărților de muzică bisericească în notație muzicală dublă? De ce tendința de a transcrie pe portativ muzica bizantină s-a manifestat atât de puternic în rândul muzicologilor români timp de decenii? Sunt două aspecte importante pe care le vom dezbate în continuare.

Pentru a putea înțelege o anumită predilecție a românilor pentru transcrierea pe portativ trebuie să ne amintim că la mijlocul secolului al XX-lea s-a schimbat regimul politic în România². Printre consecințe se numără și reducerea drastică a școlilor teologice de nivel mediu și universitar, ceea ce a provocat numeroase neajunsuri muzicii bisericești. În primul rând, s-a împușinat numărul celor care cunoșteau notația neumatică, inclusiv printre cei care slujeau în biserică. În acest context s-a recurs din nou la transcrierea melodiilor psaltice pe portativ, dar acestea au fost prezentate în notație simultană. Așa a apărut repertoriul numit „uniformizat”³,

---

¹ Activitatea sa de cercetare este remarcabil prezentată de muzicologul Titus Moisescu în volumul *Monodia bizantină în gândirea unor muzicieni români*, op. cit., p. 9-87.

² La 30 decembrie 1948 a fost proclamată Republica Populară Română și s-a instaurat regimul comunist.

³ În anul 1951 a fost tipărită *Gramatica muzicii psaltice*, autori: Nicolae Lungu (1900-1993), Grigore Costea (1888-1963), Ion Croitoru (1884-1972), la Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române din București. După principiile din această carte au fost transcrise cântările de la Vecernie și Utrenie și publicate sub titlul *Anastasimatarul uniformizat*, la aceeași editură. S-a urmărit eliminarea diferențelor zonale cu ajutorul unor colecții unice care ofereau posibilitatea de a cânta, în funcție de tradiția locului, de pe neume sau de pe portativ.

promovat prin includerea în programele seminariilor și facultăților teologice. Deși obligatoriu, acesta nu a fost agreat și în fiecare zonă au continuat să fie folosite colecțiile locale, cu neume sau portativ.

Transcrierea pe portativ a melodiilor nu constituia o noutate, fiind prezentă în analizele comparate realizate de preotul Ioan D. Petrescu în lucrările sale. Ulterior, publicarea cărții diaconului Grigore Panțiru (1905-1981), *Notația și ehurile muzicii bizantine*¹, în care neumele erau explicate prin echivalentul lor pe portativ, a contribuit la apropierea muzicienilor laici de notația neumatică – implicit și de muzica bisericească. Printre aceștia s-au numărat și compozitorii interesați de valorificarea moștenirii muzicale autohtone în creațiile lor.

Este interesant de observat cum, în acel context cultural tot mai dificil (îndeosebi după vizita președintelui Nicolae Ceaușescu în Coreea de Nord – 1978) au fost puse în valoare vechi documente muzicale. Este meritul regretatului muzicolog Titus Moisescu, director al Editurii Muzicale mai bine de două decenii, de a fi îndepărtat atenția cenzorilor de la aspectele care trimiteau spre Biserică și religie, prin sublinierea valorii documentare a manuscriselor și posibilitatea de a pune România într-o lumină favorabilă prin publicarea acestora, aspecte la care conducerea Partidului Comunist și Ceaușescu erau destul de sensibili. Astfel a putut fi inițiată în 1977, cu sprijinul Uniunii Compozitorilor și Muzicologilor din România, seria „Izvoare ale Muzicii românești”. Cărțile publicate au readus în atenția muzicienilor cultura bizantină, oferind totodată un bogat material de studiu, pentru muzicologi și compozitori, prin edițiile sale *Monumenta* și *Transcripta*.

Volumele tipărite erau însă tot atâtea răspunsuri la întrebările care i-au frământat în anii '60 pe Gheorghe Ciobanu (1909-1995), Marin Ionescu (1909-1992) sau Titus Moisescu (1992-2002) – formați ca cercetători de preotul Ioan D. Petrescu – când au desfășurat o campanie susținută de identificare și adunare a manuscriselor din mănăstiri și de la biserici, amenințate cu dispariția în condițiile politice ale vremii, la Biblioteca Academiei Române. Li s-au alăturat, treptat, și alți muzicieni, îndeosebi dintre cei care frecventaseră școli teologice înainte de 1950, precum arhidiacon Sebastian Barbu-Bucur (1930-2015), preoții Alexie Buzera (1934-2011), Florin Bucescu (n. 1936) și Nicu Moldoveanu (n. 1940), muzicologul Constantin Catrina (n. 1933-2013) ș.a. Principalele aspecte asupra cărora și-au concentrat atenția sunt legate de rolul pe care l-au avut românii la perpetuarea tradiției muzicale bizantine. Iată câteva dintre întrebările la care au căutat răspuns prin cercetările lor:

- care este numărul manuscriselor muzicale bizantine din România și unde se află acestea?

---

¹ Grigore Panțiru, *Notația și ehurile muzicii bizantine*, Editura Muzicală, București, 1971.

- care este raportul între cultura muzicală bulgară și muzica psaltică românească?
- există manuscrise copiate sau redactate de români?
- au compus românii muzică bizantină?
- care au fost limbile de cult ale românilor?
- când și unde s-a cântat în limba română?
- care este vechimea genului cromatic în muzica bizantină?

Studiile elaborate de muzicologii menționați au dat răspunsul la aceste întrebări. Vom puncta în continuare principalele rezultate ale cercetărilor din a doua jumătate a secolului al XX-lea. Într-o primă fază:

- au fost întreprinse primele cercetări privind muzica bizantină în România¹;
- au fost cercetate manuscrise muzicale din diferite perioade²;
- a fost demonstrată existența unei școli muzicale la mănăstirea Putna, care a funcționat neîntrerupt în secolul al XVI-lea; concluzia se bazează pe cele 11 manuscrise muzicale descoperite treptat în biblioteci din țară și străinătate³;
- au fost identificate și prezentate primele creații ale unui imnograf român: *Pripealele* lui Filotei Monahul de la mănăstirea Cozia⁴;
- s-a realizat o primă evidență a propediilor din manuscrisele aflate în România⁵;
- s-a respins susținerea nefondată că multe creații din secolele XVII-XVIII ar fi rămășițe ale vechii culturi bulgare⁶;
- a fost clarificată problema limbilor de cult la români; s-a ajuns la concluzia că limba greacă a fost folosită neîntrerupt, încă de la creștinarea românilor, alături de latină, apoi de slavonă și, în final, alături de română. Manuscrisele muzicale de la

---

¹ Gheorghe Ciobanu, *Cultura muzicală bizantină pe teritoriul României până în secolul al XVIII-lea*, comunicare prezentată la Bydgoszcz (Polonia), 1972, tipărită în „*Musica antiqua Europae Orientalis*”, în revista „*Muzica*”, București, anul 23, (1973), nr. 3 (244), pp. 42-47 și în *Studii de etnomuzicologie și bizantinologie*, vol. I, Editura Muzicală, București, 1974, pp. 278-287.

² Gheorghe Ciobanu, în *Studii de etnomuzicologie și bizantinologie*, vol. I, op. cit., *Manuscrise psaltice românești din secolul al XVIII-lea*, p. 287-296; idem, *Cultura psaltică românească în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, p. 297-306; idem, *Un kyrie eleison la patru voci în notație bizantină la începutul secolului al XVII-lea*, pp. 402-417.

³ A se vedea în bibliografia anexată studiile referitoare la Școala muzicală de la Putna.

⁴ Gheorghe Ciobanu, *Pripealele lui Filotei monahul*, în *Studii de etnomuzicologie și bizantinologie*, vol. II, Editura Muzicală, București, 1979, pp. 269-292.

⁵ Sebastian Barbu-Bucur, *Propedii ale muzicii psaltice în notație cucuzeliană aflate în Biblioteca Academiei R.S. România*, în „*Studii și cercetări de istoria artei*”, tom 21, seria TMC, București, 1974, pp. 59-70.

⁶ Afirmarea aparține Episcopului Melchisedec al Romanului și a fost combătută de Gheorghe Ciobanu în studiul *Originea Canonului Stâlpărilor alcătuit de dascălul Șârban*, în: „*Mitropolia Olteniei*”, Craiova, 1970, nr. 5-8, pp. 778-787.

Putna dovedesc preponderența limbii grecești în cult (91,55 % din cântări), în perioada medievală și infirmă teoria slavonismului cultural¹;

- a fost demonstrată unitatea cultural-muzicală a românilor din cele trei provincii²;
- au fost clarificate aspecte ale adoptării Noii Metode în spațiul românesc și a fost reeditată prima lucrare de teoria muzicii psaltice în limba română: Ieromonahul Macarie – *Theoriticon*³.

În ultimele două decenii ale secolului al XX-lea s-au făcut progrese importante în studierea manuscriselor muzicale. În anul 1973, muzicologul Gheorghe Ciobanu a făcut o analiză a stadiului cercetărilor muzicii bizantine în România (publicată abia în 1979) și a prezentat obiectivele fixate pentru activitatea ulterioară de cei câțiva bizantinologi români care activau atunci: „Am dori să selectăm și să elaborăm câteva volume din care să rezulte clar atât evoluția structurală și stilistică a acestei muzici, cât și linia ascendentă de «românizare» a melodiilor...”⁴.

Amintim doar cele mai importante realizări ale acelor ani:

- diaconul Grigore Panțiru a formulat un răspuns original în privința funcției îndeplinite de semnele din notația efonetică, ca urmare a studierii manuscrisului 160/IV-34, de la Biblioteca Universitară „Mihai Eminescu” din Iași⁵;

- arhidiaconul Sebastian Barbu-Bucur a ajuns la concluzii importante privind adaptarea melodiei bizantine la limba română: a stabilit principalele faze ale procesului de „românire” a muzicii bisericești⁶; a publicat primul manuscris cu textul integral în limba română, redactat în 1713 de Filothei sin Agăi Jipei (fotocopii și transcrieri) și a stabilit originea română și genealogia familiei lui Filothei; a identificat și studiat copiile manuscrisului amintit; a identificat ucenicii lui Filothei și stabilit rolul lor în transmiterea repertoriului liturgic în limba română⁷;

---

¹ A se vedea studiul introductiv al volumul III din seria „Izvoare ale muzicii românești” și Gheorghe Ciobanu, *Limbile de cult la români în lumina manuscriselor muzicale*, studiu redactat în 1981, dar publicat în: *Studii de etnomuzicologie și bizantinologie*, vol. III, Editura Muzicală, București, 1993, p. 87-98.

² Gheorghe Ciobanu, *Muzica bisericească la români*, în revista „Biserica Ortodoxă Română”, 90 (1972), nr. 1-2, p. 162-195, republicat în *Studii de etnomuzicologie și bizantinologie*, vol. I, *op. cit.* p. 329-401.

³ Macarie, Ieromonahul, *Opere, I. Theoriticon*, studiu introductiv de Titus Moisescu, Editura Academiei R.S.R., București, 1976.

⁴ Gheorghe Ciobanu, *Probleme și preocupări contemporane în paleografia muzicală românească*, în *Studii de etnomuzicologie și bizantinologie*, vol. II, *op. cit.*, p. 255.

⁵ Grigore Panțiru, *Lectionarul evanghelic de la Iași (documenta et transcripta)*, Editura Muzicală, București, 1982, 224 pagini.

⁶ Sebastian Barbu-Bucur, *Cultura muzicală de tradiție bizantină pe teritoriul României în secolul XVIII și începutul secolului XIX și aportul original al culturii autohtone*, Editura Muzicală, București, 1989, 248 pagini.

⁷ Barbu-Bucur, Sebastian, *Filothei sin Agăi Jipei-Psaltichie românească*, vol. I: *Catavasier*, Editura Muzicală, București, 1981, în: „Izvoare ale muzicii românești”, vol. VII A - *Documenta et transcripta*; vol. II: *Anastasimatar*, Editura Muzicală, București, 1984, în: „Izvoare ale muzicii românești”, vol. VII B - *Documenta et transcripta*; vol. III, *Stihirariul*, Editura Muzicală, 1986, în: „Izvoare ale muzicii românești”, vol. VII C - *Documenta et*

- muzicologul Titus Moisescu a continuat cercetarea Școlii muzicale de la Putna, a transcris pe portativ și a analizat numeroase exemple (îndeosebi creații ale lui Evstatie Protopsaltul, Thodeosie Zotica și Dometian Vlahul) pentru a sublinia legătura acestei școli cu muzica bizantină din spațiul grec; a descris toate manuscrisele din secolul al XVI-lea aparținând Putnei¹; a întocmit un catalog al creației lui Evstatie Protopsaltul Putnei²;
- muzicologul Adriana Șirli a întocmit un catalog analitic și tematic al anastasimatarelor din bibliotecile românești³;
- s-au intensificat cercetările privitoare la contribuția românească, fiind clarificate diferite aspecte legate de manuscrise, copiști, psalți sau compozitori români⁴;
- a fost întocmit un lexicon al psalților, copiștilor și bizantinologilor români⁵;
- a fost editată prima istorie a muzicii bizantine în limba română⁶.

În textul citat mai sus, Gheorghe Ciobanu exprima și îndoiala privind evoluția acestor cercetări:

„Avem o rețineră: nu suntem siguri că munca noastră va vedea lumina tiparului... În afară de acesta, ne întrebăm: Putea-vom noi, oare, duce la bun sfârșit ceea ce ne propunem? Pentru că, majoritatea bizantiniștilor activi în prezent sunt deja pensionari! Așa fiind, se pune întrebarea: Cine va continua această muncă? Pentru că, chiar dacă am duce la bun sfârșit ceea ce ne propunem rămâne enorm de făcut până se va cunoaște temeinic această cultură, care pornește de la strălucitul Bizanț, pe care am preluat-o și am dus-o mai departe în felul nostru, și de care – să spunem și acest lucru – ne rușinăm uneori fără să o cunoaștem, pentru că este monodică, nu polifonică, așa cum este cea occidentală”⁷.

Editarea primelor volume din seria „Izvoare ale muzicii românești” a adus alături de cercul restrâns al paleografilor din deceniile șase-șapte ale secolului

transcripta; vol. IV, *Stihirar-Penticostar*, Editura Episcopiei Buzăului, Buzău, 1992, în: „Izvoare ale muzicii românești”, vol. VII D - *Documenta et transcripta*.

¹ A se vedea studiile din volumul *Muzica Bizantină în spațiul cultural românesc*, Editura Muzicală, București, 1996.

² Titus Moisescu, *Catalogul creației muzicale a lui Evstatie Protopsaltul Putnei*, Editura Melos, București, 1997.

³ Adriana Șirli, *Repertoriul tematic și analitic al manuscriselor psaltice vechi (secolele XIV-XIX). I. Anastasimatarul*, București, Editura Muzicală, 1985.

⁴ A se vedea în bibliografie lucrările tipărite între anii 1980-2000.

⁵ Gheorghe Ionescu, *Lexicon al celor care de-a lungul veacurilor s-au ocupat cu muzica de tradiție bizantină în România*, București, Editura Diogene, 1994.

⁶ Vasile Vasile, *Istoria muzicii bizantine și evoluția ei în spiritualitatea românească*, Editura Interprint, București, 1997.

⁷ Gheorghe Ciobanu, *Probleme și preocupări contemporane în paleografia muzicală românească*, op. cit., p. 255-256.

trecut și alți muzicologi interesați de domeniul bizantinologiei, dornici să înțeleagă muzica din vechile manuscrise. Preocupările acestora au putut să se manifeste pentru că răspundeau unei cerințe ferme a conducătorilor statului comunist: valorificarea moștenirii noastre culturale. Acest deziderat oferă și o explicație pentru concentrarea cercetătorilor asupra contribuției românești la păstrarea muzicii bizantine și doar în plan secund asupra problemelor specifice ale muzicii bizantine din întreaga ortodoxie.

Munca neobosită a pușinilor cunoscători ai notației neumatice, cu abilități în domeniul paleografiei și codicologiei a oferit bibliografia necesară dezvoltării acestui domeniu în anii următori. De aceea, privim în urmă cu mult respect spre acei cercetători care au reușit, în condițiile grele ale comunismului, să desfășoare o activitate atât de consistentă încât, imediat după schimbările din 1989, cei care au dorit să se specializeze în domeniul muzicii bizantine au avut la dispoziție suficiente resurse bibliografice, pășind pe drumuri larg deschise de generația anterioară.

4. Dialoguri și noi răspunsuri

În condițiile libertății de exprimare aduse de schimbarea regimului politic, experiența cercetătorilor „veterani” a găsit o nouă cale de valorificare, în afară de cea a cărților tipărite: dialogul desfășurat în cadrul unor întâlniri științifice. Întrebările și nedumeririle celor care au studiat ca autodidacți (cum este și cazul meu) sau ale celor ce abia începeau să studieze, au putut beneficia astfel de experiența celor ce au consolidat cercetările de paleografie începute de I.D. Petrescu, dar și de îndrumările unor mari personalități din afara țării.

Cea mai importantă manifestare științifică și, totodată, prilej pentru un dialog constructiv, a fost organizată la inițiativa profesorilor de la Academia de Arte „George Enescu” din Iași¹, preot prof. univ. dr. Florin Bucescu și prof. univ. dr. Gabriela Ocneanu. Între 1994-2008 au fost organizate anual simpozioane și a fost editată revista „Byzantion romanicon”², aflată sub îngrijirea Centrului de Arte Bizantine de la Academia de Arte „George Enescu”. În anul 1998 s-a constituit, în jurul unor cercetători consacrați din întreaga țară, Centrul de Studii Bizantine Iași, iar întâlnirile științifice patronate de acesta au devenit internaționale, lucrările fiind publicate în revista „Acta musicae byzantinae”³.

---

¹ În prezent, Universitatea de Arte „George Enescu” din Iași.

² Primele două numere ale revistei au apărut sub denumirea „Byzantion”. În anul 2012 a fost tipărit volumul cu numerele 8-9 ale revistei.

³ Primul număr al revistei a fost publicat în anul 1999; revista a apărut anual, până în 2008.

Direcțiile de cercetare din acei ani pot fi sesizate prin parcurgerea celor două reviste și astfel putem constata că:

- cele mai multe studii ale autorilor români evidențiază manuscrise și tipărituri din secolul al XIX-lea din bibliotecile românești sau atrag atenția asupra unor contribuții românești la copierea sau redactarea unor cărți necesare pentru săvârșirea slujbelor/cultului;
- numărul celor interesați de acest domeniu de cercetare este în continuă creștere, printre autorii referatelor numărându-se și studenți, stimulați și de concursurile de muzicologie și de interpretare a muzicii psaltice inițiate de Centrele amintite (mulți dintre aceștia finalizează acum studiile doctorale);
- prezența la simpozioane și publicarea unor lucrări aparținând unor cercetători din Grecia aduce în discuție subiecte noi (precum: thesis și exegeză), care se vor regăsi apoi și în preocupările cercetătorilor români;
- apare o nouă concepție asupra muzicii psaltice a Noii Metode, înțeleasă ca o continuare a muzicii din perioada medievală.

Unele dintre cărțile tipărite în ultimii ani relevă continuarea unor teme urmărite cu consecvență lungi perioade de timp. Astfel, arhid. dr. Sebastian Barbu-Bucur a încercat să răspundă în acest răstimp la trei importante întrebări:

- cum a evoluat muzica bisericească în secolul al XVIII-lea, după redactarea primului manuscris în limba română (*Psaltichie rumânească*, Filothei sin Agăi Jipei)?
- cine a fost Ghelasie Basarabeanul și care a fost contribuția sa la promovarea muzicii bisericești în limba română, în prima jumătate a secolului al XIX-lea?
- ce manuscrise redactate sau copiate de români sunt păstrate în bibliotecile Sfântului Munte Athos?

Răspunsurile le găsim în cărțile pe care le-a tipărit: cele patru volume care însumează cântările lui Ghelasie – risipite în peste 60 de manuscrise¹ – tipărite în colaborare cu preot conf. univ. dr. Ion Isăroiu; catalogul manuscriselor muzicale românești din Muntele Athos² și *Anastasimatarul* lui Mihalache Moldovlahul³, care este o preocupare de peste trei decenii⁴.

---

¹ Ghelasie Basarabeanu, *Vecernier și Utrenier*, seria „Izvoare ale muzicii românești” vol. XI A, Editura Muzicală, București, 2004; vol XI B, *Liturghier*, Editura Muzicală, București, 2005; Vol XI C, *Doxastar*, Editura Muzicală, București, 2006, vol XI D, *Doxastar, Triod, Penticostar*, Editura SemnE, București, 2007.

² Arhid. dr. Sebastian Barbu-Bucur, *Manuscrisele muzicale românești de la Muntele Athos*, Editura Muzicală, București, 2000.

³ Arhid. Sebastian Barbu-Bucur, *Mihalache Moldovlahul. Anastasimatar I*, Seria „Izvoare ale muzicii românești”, vol. XII A, Editura Muzicală, București, 2008, 575 pag.; *Mihalache Moldovlahul. Anastasimatar II*, Seria „Izvoare ale muzicii românești”, vol. XII B, Editura Muzicală, București, 2011, 582 pag.

⁴ Primul studiu în care arhid. dr. Sebastian Barbu-Bucur abordează probleme legate de *Anastasimatarul* lui Mihalache datează din anul 1976. A se vedea: *Manuscrise psaltice românești și bilingve în notație cucuzeliană*, în „Studii de muzicologie”, vol. XII, Editura Muzicală, București, 1976, pp. 118-181.

Neobosiții cercetători, preot dr. Alexie Buzera, preot dr. Florin Bucescu și prof. dr. Constantin Catrina au finalizat studii referitoare la zonele Oltenia, Moldova (zona din estul României) și Brașov, îmbogățind bibliografia de specialitate cu lucrări de sinteză deosebit de interesante¹ care evidențiază contribuții locale și clarifică aspecte istoriografice și paleografice.

Un proiect de amploare îl constituie și lucrarea preotului dr. Nicu Moldoveanu care a redactat o *Istorie a muzicii bisericești la români*², o încercare de colectare și sistematizare a datelor referitoare la pătrunderea muzicii bizantine în spațiul românesc, evoluția acesteia de la primele secole până în contemporaneitate, învățământul muzical bisericesc, muzica corală, manuscrise muzicale, cercetători români ai muzicii bizantine etc.

În ciuda activității intense din ultimele două decenii, nu avem încă un răspuns edificator asupra numărului manuscriselor muzicale din bibliotecile românești; Titus Moisescu amintește în mai multe studii despre cele „250 de manuscrise cu notație veche”, estimând la peste 1000 numărul celor cu noua notație³. Au fost elaborate mai multe cataloage în ultimii ani, îndeosebi în cadrul studiilor doctorale, iar unele au fost deja tipărite. Au fost catalogate:

- manuscrisele din secolul al XVII-lea (Ozana Alexandrescu);
- manuscrisele din secolul al XIX-lea (Alexie Buzera);
- manuscrisele din Moldova, din secolul al XIX-lea (Florin Bucescu);
- manuscrisele din Brașov (Constantin Catrina);
- manuscrisele din Cluj-Napoca (Petru Stanciu);
- manuscrisele din Moldova secolele XI-XX (colectiv de autori)⁴;
- manuscrisele psaltice din România (Marcel Spinei)⁵.

Contactul cu bizantinologi din alte țări, accesul la bibliografia internațională și posibilitatea unor burse de studiu au deschis noi perspective de cercetare. Printre realizările deosebite ale tinerei generații se înscrie studiul amplu asupra chinonicului duminical în perioada bizantină, întreprins de Nicolae Gheorghită⁶, cele ale lui Costin Moisil asupra muzicii bisericești din România – o

---

¹ A se vedea lista acestora în bibliografia lucrării.

² Pr. Nicu Moldoveanu, *O istorie a muzicii bisericești la români*, Editura Basilica a Patriarhiei Române, București, 2010, 598 pagini.

³ În cataloul manuscriselor din secolul al XIX-lea, preot dr. Alexie Buzera descrie 652 manuscrise, vezi: Alexie Al. Buzera, *Cultura muzicală de tradiție bizantină din secolul al XIX-lea*, Fundația Scrisul Românesc, Craiova, 1999, 461 pagini.

⁴ Vezi lista bibliografică, secțiunea cataloage.

⁵ Marcel Spinei, *Catalogul manuscriselor psaltice-muzicale din România*, Revista BOR, anul 123, nr. 4-6, 7-9, București, 2005.

⁶ Nicolae Gheorghită, *Chinonicul duminical în perioada post-bizantină (1453-1821). Liturgică și muzică*, Editura Muzicală, București, 2007, 344 pagini.; *ibidem*, ed. a II-a, Editura Sophia, București, 2009.

parte a acestora reunite în teza sa de doctorat¹ –, sau cercetarea asupra manuscriselor din categoria irmologhion în manuscrisele din România, întreprinsă de Constantin Secară².

În Transilvania, un proiect deosebit de interesant s-a derulat pe parcursul mai multor ani susținut de un colectiv de la Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității din Sibiu, tema cercetării fiind oralitatea cântării bisericești de origine bizantină în sudul Transilvaniei.³ De asemenea, studiile doctorale din cadrul Facultății de Teologie Ortodoxă a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca au fost orientate spre cercetarea muzicii bisericești din episcopiile zonei; acestea au completat informațiile istorice și au reliefat aspecte locale ale melodiilor din colecțiile de cântări bisericești.

În 1973, Gheorghe Ciobanu nominaliza⁴ patru specialiști în domeniul paleografiei muzicale bizantine, alături de el fiind: Grigore Panțiru, Marin Ionescu și Sebastian Barbu-Bucur. Astăzi, datorită avântului pe care l-a înregistrat interesul pentru muzica bizantină, este greu să stabilim numărul acestora. De altfel, nu ne-am propus să realizăm o panoramă a cercetării muzicii bizantine, ci doar să prezentăm unele întrebări și răspunsuri formulate de-a lungul ultimelor decenii de muzicologi și paleografi români.

5. Mai multe întrebări în loc de concluzii

Numeroase întrebări se conturează și în prezent, în mod firesc, în legătură cu muzica bizantină. Constatăm cu bucurie că în Transilvania, unde tradiția cântării psaltice s-a pierdut, tinerii manifestă un interes tot mai mare pentru muzica bizantină, mai ales din perspectiva interpretării acesteia. Majoritatea nu sunt muzicieni, ci artiști plastici și teologi; membri ai grupului „Sf. Ioan Damaschin”, ei organizează manifestările intitulate „Zilele artei bizantine”, aflate în acest an la ediția a XI-a. Expoziții de artă sacră, conferințe, concerte, *Workshop-uri* etc. au menirea de a reuni anual reprezentanți ai celor trei arte eclesiale – pictură, arhitectură și muzică – și de a reînvia în acest fel arta bizantină în spațiul

---

¹ Costin Mosil, *The Construction of the Romanian National Church Music (1821–1914)*, teză de doctorat îndrumată de prof. dr. Katy Romanou, Universitatea din Atena (2012).

² Constantin Secară, *Irmologhionul – tipologie, evoluție și reprezentare în manuscrisele din România*, teză de doctorat, Universitatea Națională de Muzică, București, 2008, îndrumător arhid. dr. Sebastian Barbu-Bucur.

³ Vasile Grăjdian, *Oralitatea Cântării bisericești din Ardeal*, Editura Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2004, 300 pag.; *idem*, *Cântarea liturgică ortodoxă din sudul Transilvaniei*, Editura Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2007, 464 pag.

⁴ Gheorghe Ciobanu, *Probleme și preocupări contemporane în paleografia muzicală românească*, *op. cit.*, p. 254.

Transilvaniei. Invitați la Cluj-Napoca, profesorul Grigorios Stathis și protopsaltul Gregorios Anastasiou au fost asaltați de nenumărate întrebări. Iată câteva dintre ele:

- care este cea mai bună metodă de învățare a cântării psaltice?
- trebuie folosit psaltirionul (kanonaki) în procesul de învățare al cântărilor?
- care este interpretarea autentică?
- în ce măsură interpretarea actuală a melodiilor psaltice se apropie de cea din perioada de glorie a Bizanțului?
- care este muzica autentică, aceea care răsună odinioară în Aghia Sophia?
- muzica este o artă autonomă sau există o legătură între artele eclesiale?

Șirul întrebărilor ar putea continua cu altele care se referă la detalii de interpretare a neumelor, de configurație a scărilor modale etc. Avem convingerea că legăturile stabilite în anul 2012 între Academia de Muzică „Gh. Dima” din Cluj-Napoca și Departamentul de Studii Muzicale al Universității din Atena vor contribui la lămurirea multor nedumeriri și la o mai bună înțelegere și practicare a muzicii bizantine în Transilvania.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

LEXICOANE, DICȚIONARE

IONESCU, Gheorghe, *Lexicon al celor care de-a lungul veacurilor s-au ocupat cu muzica de tradiție bizantină în România*, București, Editura Diogene, 1994

IONESCU, Gheorghe, *Muzica bizantină în România. Dicționar cronologic*, Editura Sagittarius, București, 2003

CATALOAGE ALE MANUSCRISELOR MUZICALE BIZANTINE

ALEXANDRESCU, Ozana, *Catalogul manuscriselor muzicale de tradiție bizantină din secolul al XVII-lea*, Editura Arvin Press, București, 2005

BARBU-BUCUR, Sebastian, *Manuscrisele muzicale românești de la Muntele Athos*, Editura Muzicală, București, 2000

BUCESCU, Florin, (coordonator), *Catalogul Manuscriselor de muzică sacră din Moldova – secolele XI-XX*, vol. I, II, Editura Artes, Iași, 2010

BUCESCU, Florin, *Cântarea psaltică în manuscrise moldovenești din secol al XIX-lea. Ghidul manuscriselor psaltice – Moldova, sec. XIX*, Editura Artes, Iași, 2009

BUZERA, Alexie, *Cultura muzicală românească de tradiție bizantină din sec. al XIX-lea*, Fundația Scrisul Românesc, Craiova, 1999

CATRINA, Constantin, *Muzica de tradiție bizantină. Șcheii Brașovului*, Editura Arania, Brașov, 2001

MOISESCU, Titus, IONESCU, Marin, *Un catalog al manuscriselor muzicale de la Putna*, în „Muzica”, București, nr. 3, 1992

- MOISESCU, Titus**, *Catalogul creației muzicale a lui Evtatie Protopsaltul Putnei*, Editura Melos, București, 1997
- MOLDOVEANU, Nicu**, *Izvoare ale cântării psaltice în Biserica Ortodoxă Română. Manuscrisele muzicale vechi bizantine din România (grecești, românești și româno-grecești), până la începutul secolului al XIX-lea, în „Biserica Ortodoxă Română”, anul 92, București, 1974*
- ȘIRLI, Adriana**, *Repertoriul tematic și analitic al manuscriselor psaltice vechi (secolele XIV-XIX). I. Anastasimatarul*, Editura Muzicală, București, 1985
- SPINEI, Marcel**, *Catalogul manuscriselor psaltice-muzicale din România*, Revista BOR, anul 123, nr. 4-6, 7-9, București, 2005
- VASILE, Vasile**, *Tezaur muzical românesc din Muntele Athos*, vol. I, Editura Muzicală, București, 2007

SERIA „IZVOARE ALE MUZICII ROMÂNEȘTI”

- Vol. I, CIOBANU, Gheorghe**, *Culegeri de folclor și cântece de lume*, Editura Muzicală, București, 1976
- Vol. II, CIOBANU, Gheorghe**, *Muzică instrumentală, vocală și psaltică din secolele XIV-XIX*, Editura Muzicală, București, 1978
- Vol. III A, * * ***, *Școala Muzicală de la Putna. Ms. nr. 56/544/576 I, Stihirar, P/II, Documenta*, ediție îngrijită, prefațată și adnotată de Gheorghe Ciobanu, Marin Ionescu și Titus Moisescu, Editura Muzicală, București, 1980
- Vol. III B, * * ***, *Școala Muzicală de la Putna. Ms. nr. 56/544/576 I, Stihirar, P/II, Transcripta*, transcrieri în notație liniară de Gheorghe Ciobanu, Marin Ionescu și Titus Moisescu, Editura Muzicală, București, 1984
- Vol. IV, * * ***, *Școala Muzicală de la Putna. Manuscrisul nr. I-26/Iași, Documenta*, ediție îngrijită, prefațată și adnotată de Gheorghe Ciobanu, Marin Ionescu și Titus Moisescu, Editura Muzicală, București, 1981
- Vol. V, * * ***, *Antologhionul lui Evtatie Protopsaltul Putnei, Documenta*, ediție îngrijită, prefațată și adnotată de Gheorghe Ciobanu și Marin Ionescu, Editura Muzicală, București, 1983
- Vol. VI, * * ***, *Școala Muzicală de la Putna. Manuscrisul nr. 12/Leipzig. Antologhion, Monumenta*, ediție îngrijită, prefațată și adnotată de Gheorghe Ciobanu, Marin Ionescu și Titus Moisescu, Editura Muzicală, București, 1985
- Vol. VII A, BARBU-BUCUR, Sebastian**, *Filothei sin Agăi Jipei-Psaltichie rumânească, Catavasier, Documenta et transcripta*, Editura Muzicală, București, 1981
- Vol. VII B, BARBU-BUCUR, Sebastian**, *Filothei sin Agăi Jipei-Psaltichie rumânească, Anastasimatar, Documenta et transcripta*, Editura Muzicală, București, 1984
- Vol. VII C, BARBU-BUCUR, Sebastian**, *Filothei sin Agăi Jipei-Psaltichie rumânească, Stihirariul, Documenta et transcripta*, Editura Muzicală, București, 1986
- Vol. VII D, BARBU-BUCUR, Sebastian**, *Filothei sin Agăi Jipei-Psaltichie rumânească, Stihirar-Penticostar, Documenta et transcripta*, Editura Episcopiei Buzăului, Buzău, 1992
- Vol. VIII, TREBICI-MARIN, Hrisanta**, *Anastasimatarul de la Cluj-Napoca. Relații și structuri în muzica de tradiție bizantină, Monumenta et transcripta*, Editura Muzicală, București, 1985

- Vol. IX, CIOBANU, Gheorghe, *Cântece de lume, secolele XVIII – XIX, Transcripta*, Editura Muzicală, București, 1985**
- Vol. X, BUESCU, Corneliu, *Scrieri și adnotări despre muzica românească veche, Documenta et transcripta*, Editura Muzicală, București, 1985**
- Vol. XI A, GHELASIE BASARABEANUL, *Vecernier și Utrenier, cântări transliterate diortosite și transcrise în notație liniară de arhid. Sebastian Barbu-Bucur și preot Ion Isăroiu*, Editura Muzicală, București, 2004**
- Vol. XI B, GHELASIE BASARABEANUL, *Liturghier, cântări transliterate diortosite și transcrise în notație liniară de arhid. Sebastian Barbu-Bucur și preot Ion Isăroiu*, Editura Muzicală, București, 2005**
- Vol. XI C, GHELASIE BASARABEANUL, *Doxastar, cântări transliterate diortosite și transcrise în notație liniară de arhid. Sebastian Barbu-Bucur și preot Ion Isăroiu*, Editura Muzicală, București, 2006**
- Vol. XI D, GHELASIE BASARABEANUL, *Doxastar, Triod, Pentecostar, cântări transliterate diortosite și transcrise în notație liniară de arhid. Sebastian Barbu-Bucur și preot Ion Isăroiu*, Editura SemnE, București, 2007**
- Vol. XII A, BARBU-BUCUR, Sebastian, *Mihalache Moldovlahul, compozitor de muzică bizantină și precursor al reformei chisantice – sec. XVIII. Anastasimatar I*, Editura Muzicală, București, 2008**
- Vol. XII B, BARBU-BUCUR, Sebastian, *Mihalache Moldovlahul, compozitor de muzică bizantină și precursor al reformei chisantice - sec. XVIII. Anastasimatar II*, Editura Muzicală, București, 2011**

VOLUME ȘI STUDII

- BARBU-BUCUR, Sebastian, *Cultura muzicală de tradiție bizantină pe teritoriul României în secolul XVIII și începutul secolului XIX și aportul original al culturii autohtone*, Editura Muzicală, București, 1989**
- BUGARIU, Terentius, *Sentinela cântărilor bisericesti - române*, Tipografia Sudungară, Timișoara, 1908**
- BUZERA, Alexie, *Coordonate ale culturii muzicale din Oltenia. Muzica de tradiție bizantină*, Editura Reduta, Craiova, 2003**
- CATRINA, Constantin, *Ipostaze ale muzicii de tradiție bizantină din România*, Editura Muzicală, București, 2003**
- CHIRCEV, Elena, *Amprente românești în muzica bizantină*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2013**
- CHIRCEV, Elena, *Mărturii și dialoguri despre muzica bizantină*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2013**
- CHIRCEV, Elena, *Muzica românească de tradiție bizantină între neume și portativ*, [ediție revizuită], volumul 1: *Transcrierea muzicii românești de tradiției bizantină în notație lineară*; volumul 2: *Repertoriul liturgic românesc notat pe portativ în colecțiile de cântări bisericesti din Transilvania și Banat*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2013**
- CIOBANU, Gheorghe, *Studii de etnomuzicologie și bizantinologie*, Editura Muzicală, București, vol. I (1974), vol. II (1979), vol. III (1993)**

- GHEORGHITĂ, Nicolae**, *Byzantine chant between Constantinople and the Danubian Principalities. Studies in Byzantine Musicology*, Editura Σοφία, București, 2010
- GHEORGHITĂ, Nicolae**, *Chinonicul duminical în perioada post-bizantină (1453-1821). Liturgică și muzică*, [Editura Muzicală, București, 2007], ed. a II-a, Editura Σοφία, București, 2009
- GIULEANU, Victor**, *Melodica bizantină*, Editura Muzicală, București, 1981
- HARBUZARU, Mihail**, ierom., *Manuscrisele psaltice de la Mănăstirea Sinaia*, Editura *Cuvântul Vieții* a Mitropoliei Munteniei și Dobrogei, București, 2012
- IONESCU, Gheorghe**, *Studii de muzicologie și bizantinologie*, București, f.e., 1997
- LUNGU, Nicolae, COSTEA, Grigore, CROITORU, Ion**, *Gramatica muzicii psaltice*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1951
- MOISESCU, Titus**, *Manuscrisul de la Dobrovăț, Ms. 258/Leimonos*, Editura Muzicală, București, 1994
- MOISESCU, Titus**, *Monodia bizantină în gândirea unor muzicieni români*, Editura Muzicală, București, 1999
- MOISESCU, Titus**, *Muzica bizantină în spațiul cultural românesc*, Editura Muzicală, București, 1996
- MOISESCU, Titus**, *Prolegomene bizantine II. Variante stilistice și de formă în muzica bizantină*, Editura Muzicală, București, 2003
- MOISESCU, Titus**, *Prolegomene bizantine. Muzică bizantină în manuscrise și carte veche românească*, Editura Muzicală, București, 1985
- MOISIL, Costin**, *Românirea cântărilor: un meșteșug și multe controverse. Studii de muzicologie bizantină*, Editura Muzicală, București, 2012
- MOLDOVEANU, Nicu**, *O istorie a muzicii bisericești la români*, Editura Basilica a Patriarhiei Române, București, 2010
- PANȚIRU, Grigore**, *Leționarul evanghelic de la Iași (MS. 160/IV-34)*, Editura Muzicală, București, 1982
- PANȚIRU, Grigore**, *Notația și ehurile muzicii bizantine*, Editura Muzicală, București, 1971
- PETRESCU, Ioan D.**, *Condacul Nașterii Domnului. Studiu de muzicologie comparată*, Tipografia Ziarului „Universul”, București, 1940
- PETRESCO, Ioan D.**, *Études de paléographie musicale byzantine (I)*, Éditions musicales de l'Union des compositeurs de la République socialiste de Roumanie, Bucarest, 1967
- PETRESCU, Ioan D.**, *Les idiomes et le Canon de l'Office de Noël*, préface de Amédée Gastoué, Librairie orientale Paul Geuthner, Paris, 1932
- PETRESCU, Ioan D.**, *Studii de paleografie muzicală bizantină, (II)* Editura Muzicală, București, 1984
- SECARA, Constantin**, *Muzica bizantină. Doxologie și înălțare spirituală*, Editura Muzicală, București, 2006
- VASILE, Vasile**, *Istoria muzicii bizantine și evoluția ei în spiritualitatea românească*, Editura Interprint, București, 1997